

GECSÉNYI LAJOS

AZ EDLASPERG-ÜGY

A magyar kereskedők bécsi kapcsolatai
a 16. század első felében

Az újkori magyar gazdaságtörténet nehezen felülmúlható bűvára, Takáts Sándor számos kerekre szabott közelményének egyikében írja: „A hódoltság korában nálunk a marhaszöktetés is sűrűn járta, s erről akarunk egyet s mást elmondani. Mi is volt hát ez a marhaszöktetés? Tudott dolog, hogy a magyar, a német és a török minden [eladásra] kihajtott marha után harmincadot szedett. Ez a vám vagy adó súlyos adó volt a tőzsérekre [marhakereskedőkre]. Pedig a harmincadon kívül még fűpénzt, úsztatópénzt, hidast, kormánypénzt, kövezetvámot, állaspénzt, vásárhelyet, handgraf-illetéket, cédulapénzt, unterkeufel-pénzt, libera-vendát, libere-vadát stb. is kellett fizetni. Bizony-bizony a Szent Iván éneke sem volt hosszabb annál a lajstromnál, amit a tőzsérnek különféle címen fizetnie kellett, amíg a marháival szerencsésen külföldre ért. Azután minden harmincadhivatalnál és vámnál meg kellett állnia és a császár zászlója alatt a harmincadot szalutálnia. Ez az ember azután alaposan megvizsgálta, rendben van-e a tőzsér »regiá«-ja és egyéb írása.”¹

Takáts Sándor felsorolása a marhakereskedőket sújtó terhekről nem hagy kétséget az iránt, hogy mit kellett teljesítenie — csak vámokban és illetékekben — az alföldi és az erdélyi területekről Bécsig felhajtott állatok után. Bizonyára nem volna érdektelen alkalomadtán számbavenni az egy-egy útszakaszra eső terheket és ezek fényében megvizsgálni azokat az árakat, amelyek a bécsi mészárosok és a kamarai hatóságok számára annyi gondot okoztak, oly gyakran kiváltották felháborodásukat a magyar kereskedőkkel szemben.

Ilyen megközelítésben érdemes végiggondolni azt is, hogy milyen forgótőkével kellett rendelkeznie egy-egy kereskedőnek ahhoz, hogy ezeket az összegeket a helyszínen kifizethesse. Míg a vásárlásoknál a váltóként is funkcionáló adóslevelek áthidalták a készpénz hiányból adódó nehézségeket, a harmincadot pedig az áru eladása után is meg lehetett fizetni, addig a magánvámokat és más díjakat nem lehetett később kiegyenlíteni.² Ha meggondoljuk, hogy Gyórtól elindulva a városkörnyéki legelőkön fűért, Abdánál hídpénzt, Ottevényen, Magyaróvárott, Zurányban, Gátán, majd a határon túl Bruckban, Schwechaton (vagy más úton

1 Takáts Sándor: A szöktetés. In: *Uő.*: Szegény magyarok. Bp. é. n. 435.

2 *Acsády Ignác*: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt 1526–64. Bp. 1888. 129–130.

haladva Köpcsényben, illetve Himbergben, Maria Ellendben) földesúri és királyi vámokat, a scharfeneggi, laxenburgi uradalmakban, a Fertőzugban állaspénzt és fűbért, esetleg itatáspénzt, Magyaróváron és filiáléinál harmincadot fizettek,³ akkor igazán nem csodálkozhatunk, ha a kereskedők megkísérelték elkerülni a vámokat (a legelőket és itatóhelyeket nem lehetett), „contrabandálni”, azaz elszöktetni a marhát, egyszerűbben mondva: csempészni. Esetleg megvesztegetni a vám- és harmincadtisztviselőket, legyenek elnézőbbek. Már Takáts Sándor kutatásait megelőzően Acsády Ignác is számos esetet sorolt fel I. Ferdinánd pénzügyeiről írt munkájában a harmincadosok és a kereskedők összejátszásáról. A legnagyobb méreteket ezek közül az 1560-ban a Vág-vidéki harmincadosok elleni eljárás során felfedett ügy öltötte, amikor hat személyt helyeztek vád alá és évek múltán két (igaz, végre nem hajtott) halálos ítélet is született. Az Acsády által ismertetett ügyben szereplő tisztviselők éveken át folytatták visszaéléseiket s tetemes haszontettek szert. Nemcsak borraalót fogadtak el s hunytak szemet ennek fejében a vámolásra be nem jelentett áruk felett, hanem egy-egy harmincadcédulát olykor három–négy alkalommal is visszaadtak a tőzséreknek, akik ugyanannyiszor hajtottak ki ismét állatokat, immár fizetés nélkül. Nem volt ritka az sem, hogy értékesebb áruk helyett gyengébb minőségűeket jegyeztek be a vámnaplóba, illetve a harmincadcédulára. Szarvasmarhák esetében az ökröket tinóként, a bikákat harmadfű állatként regisztrálták.⁴

A korrupció gyors elharapódzása — bár bizonyára sohasem volt benne hiány — szemmel láthatóan a harmincadügy 1545. évi átfogó szabályozása után következett be. Erre az időre az ország középső részei szilárdan török fennhatóság alá kerültek, az ottani harmincadhivatalok (budai, fehérvári) megszűntek. A nyugati külkereskedelem ellenőrzése szükségessé tette a harmincadhivatalok rendszerének átszervezését. A Habsburg uralkodó alatt kialakuló egységes magyarországi és ausztriai (pontosabban alsó-ausztriai) pénzügyi adminisztrációnak megfelelően lehetővé vált a vámeljárást kísérő hivatali folyamat szabályainak egységesítése, különböző pontjainak összekötése; nem utolsósorban az Alsó-ausztriai Kamara hatáskörébe vont magyaróvári harmincadcsoporton keresztül. Miként az 1545. január 28-án Prágában kiadott királyi mandátum rögzítette, a magyar harmincadokon áthaladó kereskedő, miután áruit után megfizette az illetéket, igazolást (*scheda tricesimalis*) kapott, ami azonban nem csupán egyszerű nyugta volt, hanem az áruk felsorolását is tartalmazta és így mintegy szállítólevélként is funkcionált. Az áruk nevét és mennyiségét a harmincados a saját regisztrumába is bevezette. Az Ausztriába és Morvaországba kiszállított áruk schédáit ezután az ottani piacfelügyelő (*Handsgraf*) összeszedte és havonta egy alkalommal megküldte a pozsonyi Magyar Kamarához egyeztetésre. Ellenkező irányban hasonló eljárás volt érvényben: a bécsi Mázsaházban (*Waaghaus*) megsemlélt és elvámolt áruk kísérőcéduláit a magyar határon szedték el a kereskedőktől.⁵ Ily módon — szemben az osztrák tartományok és a Magyar Királyság vámügyének

3 A felsorolás az 1560-as években készített kimutatások és jelentések alapján készült. Ld. Österreichisches Staatsarchiv (=ÖStA) Finanz- und Hofkammerarchiv (=FHKA) Niederösterreichische Herrschaftsakten (=NÖHA) F 26/a Rote Nummer (=RN) 51/1. fol. 263–268., 276–277.; RN 51/2. fol. 570–571. Gyórtól Bécsig egy pár ökör ára 8 forint 10 krajcár 2 dénárral emelkedett.

4 *Acsády I.*: i. m. 144–148.

5 ÖStA FHKA Gedenkbücher 385. fol. 5., *Acsádynál* február elsejei dátummal fordul elő: i. m. 130–132.; *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp. 1946. 211.

korábbi teljes különállásával — lehetséges volt nemcsak a vámfizetés, de a csempezés, a vámosok és kereskedők esetenkénti összejátszásának a korábinál lényegesen hathatósabb ellenőrzése is.

Az 1545. évi szervezeti reformok együtt jártak a vámtételek első általános szabályozásával. Több mint 300 árucikkre meghatározott, éspedig az előző évekhez viszonyítva számottevően megemelt vámot vetettek ki. A leggyakoribb magyarországi exportcikk, a szarvasmarha és a ló után darabonként — a korábbi, egyes helyeken 40, másutt 60 dénár helyett — 1 forintot, a tehén után 60, a tinó után 40 dénárt kellett fizetni. Száz darab ökörbőr harmincadja 2 forint helyett 3 forint lett. Az emelés természetesen a Bécsből Magyarországra szállított iparcikkekre, így a posztófélékre, textíliákra, ruházati cikkekre, fém-, papír- és üvegárukra, továbbá az élelmiszerekre (déligyümölcsök) is vonatkozott,⁶ s ezzel különösen súlyos csapást mért a mindkét irányban tevékenykedő nagykereskedőkre, akiknek működését meghatározónak és jellemzőnek tartjuk a nyugati kereskedelmi kapcsolatok egészére, azaz mind az élőállatexportra, bőrexportra, mind az iparcikkek importjára. Ezért indokolt az export–importot érintő vámszabályok és vámtételek együttes vizsgálata.⁷

Az új rendelkezések végrehajtása érthetően arra ösztönözte a kereskedőket, hogy egy-egy egyedi esetben legális úton is megkíséreljenek felmentést kapni a magas vámok alól. Még 1546-ban is több erre vonatkozó folyamodványt nyújtottak be, ámde ezek csupán kivételesen jártak eredménnyel. 1546. március 20-án a forrásokban gyakorta előforduló nagyszombati tőzsér, Sánta Ambrus kért és kapott — különböző okok miatt bekövetkezett kárai enyhítésére — 600 forint erejéig vámentességet az országot déli részéből kihajtott állataira.⁸ Május 10-én viszont egy királyi parancs elrendelte, hogy a hagyományos Fertő-tó melléki telettető, feljavító legelőkön található állatok után akkor is fizessék meg a harmincadot, ha azokat a rendelet életbelépése előtt vásárolták.⁹ Július 5-én, augusztus 13-án és 26-án a török megszállás elől elmenekült fehérvári marhakereskedők kértek felmentést az új vám alól — eredménytelenül.¹⁰ Egy augusztus 31-én Prágában kiadott és Georg Walterskirchen magyaróvári főharmincadoshoz küldött parancs általánosságban is megokolta az elutasításokat. Alogwitz (?) Lajos, Tarczy Albert és más elűzött fehérvári polgárok kérését a király azért nem tudta teljesíteni, mert igen sokan kértek már mentességet, és így kezdettől elhatározták, hogy az ilyen irányú kéréseket elutasítják. Figyelembe vették azonban a fehérvári kereskedők ügyük kedvező elintézéséért kifejtett fáradozásait (Regensburgba is elutaztak az uralkodó után), s ezért 200 forint személyre szóló (azaz: át nem ruházható) kedvezményben részesítették őket.¹¹ Elutasításra talált ezzel szemben Hegedüs Gergely és Sóvágó Gergely, akik a töröktől elszenvedett kára-

6 *Acsády I.*: i. m. 152.

7 A kivételhez és behozatalban egyaránt érdekelt kereskedőkre az 1542. évi harmincadjegyzékekben is több példa akad: *Ember Győző*: Magyarország nyugati külkereskedelme a XVI. század közepén. Bp. 1988. 556. Többek között Paur János, Sánta Ambrus, Klee Mihály, Garai Demeter. Az 1542. évi jegyzékekben Garai Demeter nagykereskedő mérlege inkább a behozatal felé billen. 1546-ban viszont Dreyling Tamás pozsonyi kereskedővel és más társaival 1500 ökröt hajtattott Sziléziába: ÖStA FHKA Gedenkbücher 386. fol. 65., tehát erőteljesen jelen volt a kivételben is.

8 ÖStA FHKA Gedenkbücher 384. fol. 261–262.

9 ÖStA FHKA Niederösterreichische Kammer (=NÖKA) Protokolle Bd. 14. fol. 148.

10 Uo. Bd. 15. fol. 2., 55., 72.

11 ÖStA FHKA Gedenkbücher 384. fol. 293.

ikra való tekintettel 291 marhára kértek mentességet, továbbá Szalay Antal, Lados Pál és Sánta Ambrus kérvényei.¹² Sőt, 1546 szeptember elsején Ladislaus von Edlasperg bécsi piacfelügyelő utasítást kapott a bécsi és az egykori fehérvári, illetve pesti tőzsérek korábbi — 1542 táján keletkezett — adósságainak felderítésére és behajtására.¹³

Miután a mentesítések iránt benyújtott folyamodványok csak elvéve bizonyultak eredményesnek, megnőtt a vám szabályok kijátszására irányuló próbálkozások száma. Ezek általánossá vált gyakorlatát a Bécsből Magyarországra irányuló importforgalomban az egyazon áruszállításoknak a bécsi mázsaházban és a magyarországi harmincadokon történt vámolásról készített 1546. évi jegyzékek bizonyítják.¹⁴ Az itt napvilágra került óriási eltérések, amelyek fakadhattak az áruvizsgálat lazaságaiból (harmincadokon), a vásárolt árucikkeknek titkos kerülő utakon való szállításából és a harmincadosok megvesztegetéséből, az új rendszer számos gyenge pontját fedték fel. Ezek megszüntetésére a Kamara az intézkedések egész sorát bocsátotta ki.

1547. szeptember 13-án a piacfelügyelőhöz és az alsó-ausztriai helytartóhoz küldött parancs a harmincadcédulák összegyűjtéséről és az eladatlanul maradt marháknek a magyarországi legelőkre történő visszahajtásához szükséges kísérőcédulák kiállításáról rendelkezett. Előírta, hogy a csordákat le kell számolni és ezt összevetni a schédán szereplő adatokkal, beleértve az ökrök, bikák, tinók, borjak pontos megoszlását. Gyanús esetekben az állatokat tilalom alá kellett helyezni és az ügyről jelentést kellett tenni. A regisztereket, ahová az állatok megnyiságát bejegyezték, negyedévenként a Kamara vette át.¹⁵ Egy 1547. november 17-én keltezett nyílt parancs elrendelte, hogy a kereskedők kizárólag azokon a Bécsből Pozsony és Magyaróvár felé vezető régi, megszokott utakon közlekedhetnek, amelyeket a magyarországi harmincadhivatalok ellenőriznek. Megtiltották a Bécsből északkeleti irányba, az ún. hosszú Duna-hídon („lange Thunau pruggen”)¹⁶ át kivezető út használatát, amely a Morva folyó partján (Marchegg felett) fekvő Anger nevű helységhez vezetett, ahol egy a vámosok által nem ellenőrzött — mint a források sejtetni engedik, a katonai élelmezési hivatal számára épített — hídon átkelve juthattak be Stomfa és Gajár között Magyarországra, illetve onnan Ausztriába. A viszonylag egyszerű megoldás helyett (ami egy új harmincadhivatal felállítása lett volna) a pátens csupán egy ellenőrző pont építését és a fokozott országúti ellenőrzést rendelte el. Felhívta azonban Niklas Salm gróf magyarországi főhadparancsnok és Joachim von Schönkirchen élelmezési főfelügyelő figyelmét is a tilalomnak részükről történő érvényesítésére.¹⁷

Ennél a kerülő útnál azonban sokkal figyelemre méltóbb az a hatalmas kitérő, amire a kereskedők ugyancsak a vámfizetés elkerülése miatt vállalkoztak. Ez pe-

12 ÖStA FHK A NÖKA Protokolle 15. fol. 3., 42.

13 Uo. fol. 97. Sajnos az irat és melléklete, a kereskedői névsor nem maradt fenn.

14 *Gecsényi Lajos*: Kelet-magyarországi kereskedők a nyugati távolsági kereskedelemben 1546-ban. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVIII. (Szerk.: Gazdag István.) Debrecen, 1991. 26–27.

15 ÖStA FHK A Gedenkbücher 385. fol. 39v–40r.

16 A rendelkezés: ÖStA FHK A Gedenkbücher 385. fol. 42.

17 ÖStA FHK A Gedenkbücher 385. fol. 45.

dig a Béctől nyugatra fekvő fontos Duna menti kereskedelmi és közlekedési csomóponton, Krems városán át vezetett Morva- és onnan Magyarországra. Sajnos az út egyes állomásait, a magyarországi határátlépés pontos helyét nem ismerjük, így a kerülő út eredményességét nem tudjuk megítélni. Tény az, hogy az áruforgalom ily mértékű átterelődése — mégha az csupán részleges volt is — a szállítási útvonalak „vámpolitikai” okokkal összefüggő módosulását jelzi. Éppen ezért fontos, hogy a hasonló „átrendeződések” mögött minden esetben megkíséreljük a konkrét okok feltárását.¹⁸

Az úthasználati előírásokat egy 1547. november 7-én kelt királyi parancs egészítette ki, amely a bécsi mázsaházban (ahol 1529 óta a bécsi városi fővám működött)¹⁹ végzett áruvizsgálat előírásairól rendelkezett. Miután a kereskedők gyakran kevesebb árut mondtak be a vámosoknak, mint amennyit valójában szállítottak, minden bálát, hordót, ládát stb. fel kellett nyitni az áruvizsgálók előtt és az árukat tételesen is előmutatni, jegyzékbe foglaltatni, a csomagokat lezárásuk után lepecsételtetni. A kísérőjegyzéket, miként a magyarországi harmincad-cédulát is, a kereskedőnek magával kellett vinni és minden útba eső vámon felmutatnia, kétség esetén a csomagokat felbontania.²⁰

A magyar kereskedők helyzetét azonban az ország török megszállása után más tényezők is súlyosbították. Nem szólván a lakóhelyükről történt elűzetésről, az állandósult bizonytalanságról, a fosztogatások megnövekedett veszélyéről — miközben a marhahajtás meghatározott, kijelölt utakhoz és itatóhelyekhez, legelőkhöz kötött útvonalát is biztosítani kellett —, immár Ausztriában is korlátozó intézkedésekkel kellett szembenézniük. Az esetleges török támadásoktól való újra és újra felerősödő félelem, a kémek miatti állandó bizalmatlanság az alsó-ausztriai és Bécs városi hatóságokat szigorú rendszabályok bevezetésére ösztönözte a török által megszállt területekről érkező kereskedőkkel szemben. Ez alól nehezen vonhatták ki magukat a királyi Magyarország lakosai is.

Az alsó-ausztriai kormányhatóságok már 1543. november 27-én utasították Bécs város tanácsát, hogy a külső tanács tagjainak, a bel- és külföldi kereskedőknek bevonásával tartsanak tanácskozást a magyarországi állatfelhajtás és kereskedelem további engedélyezéséről, a bécsi piac megszüntetésének és Magyarországra történő áthelyezésének lehetőségéről. A megbeszélés tartalmáról a város polgármestere részletes jelentést tett, aminek bevezetőjében hangsúlyozta, hogy tekintettel fontosságára, az ügyről a tartományi gyűlésben is tárgyalni kellene. Függet-

18 Az 1547. okt. 27-i pátenz nyomtatott formában: ÖStA FHKA Patentensammlung 1/116c., másolatban: Gedenkbücher 385. fol. 42r. A kremsi kerültre vonatkozó eredeti szöveg így hangzik: „Alles merers Innhalts desselben unnsere angangen offnen bevelch und sich aber villich noch etlich unangesehen diser unnsere gethonen verordnung unnd verpot unndersteen mochten Ire khaufmansgüetter durch allerlay umbweeg auf andere mer frembde unnd ungewondliche strassen als auf Khrems unnd von danen auf Merhen unnd also ferrer die Cron Hungern on bezallung unnsere dreissigist Meut unnd Zol zufuren unnd durchzuschlaipfen.”

19 A fővám bevételei közösen illették a várost és az uralkodói kincstárt. A városba hozott áruk vámját a kincstár kapta, a viasz, hering, lazac és a sózott halak kivételével. A városból kivitt áruk után a császári vámos csupán egy groschent szedett, míg Bécs városa minden egy forint értékéből egy pfenniget kapott. Ld. Die Geschichte der Stadt Wien. Red. Anton Meyer. Wien, 1911. IV. 574., 576.

20 ÖStA FHKA Gedenkbücher 385. fol. 43–44. Ld. Takáts Sándor: A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 7 (1900) 206–209.

lenül viszont a további fejleményektől, a bécsiek álláspontja egyértelmű volt abban, hogy a piac áthelyezése, a magyarországi kereskedelem felszámolása — helyesebben a magyarországi kereskedők bécsi jelenlétének megszüntetése — súlyosan veszélyeztetné a város árumegállító jogát, a csökkenő bevételek növelné a polgárok terheit s végsősoron megindítaná a polgárok elvándorlását. Úgy vélték, hogy az árumegállító jog akárcsak átmeneti elvesztése a békésebb idők visszatérével sem tenné lehetővé annak maradéktalan helyreállítását. Másfelől viszont a bécsiek maguk is rendszeres látogatói lennének az új piacnak, tehát a magyarok és rácok számára változatlanul nyitva állna a lehetőség a felutazásra, hogy adósságaikat behajtsák vagy éppen megfizessék. A piac áthelyezése helyett megfelelő óvintézkedésekkel megakadályozhatónak tartották a kémek beszivárgását. Ennek érdekében elrendelték, hogy minden polgár köteles a házához érkező idegent — függetlenül attól, ismeri-e vagy nem; néhány napra vagy hosszabb időre érkezik — a polgármesternél bejelenteni; tudatni kellett azt is, hogy a jövővén honnan érkezett és kinek a szolgája vagy megbízottja. A városi tanács felfogadott egy embert, aki a házakat sorra járva megfigyelte a gyanús személyeket. (A jelentés szerinti sorrendben: a magyarokat, szlovéneket, horvátokat, lengyeleket, rácokat, franciákat, raguzaikat.) A piacfelügyelő és beosztottai feljegyezték a magyar és rác marhakereskedők nevét, lakhelyét, vagyoni állapotát. A városkapuknál az érkező ismeretleneket alaposan kifaggatták, hogy az esetleges ellentmondásokat leleplezzék; az állandóan nyitvatartó kapuknál (*Burgtor* és *Stubentor*) csak az oldalsó bejáratokat és a hozzájuk tartozó csapóhidakat hagyták nyitva, a *Stubentornál* a vámos mellé megfelelő őrseget rendeltek.²¹

A város állásfoglalását 1543. december 8-án az alsó-ausztriai helytartó, a kamarai tanácsosok és haditanácsi tagok is megerősítették. Jelentésükből kiderül, hogy a tervezett új piac helyéül Győr térségére gondoltak, azaz arra a vidékre, amelyet a Magyarországra utazó osztrák messzárosok és kereskedők még könnyen elérhettek, amelynek kereskedelmi hagyományai voltak, s ahol — nem utolsósorban — a közelben marhák tartására alkalmas legelők feküdtek.²²

Miután nincs nyoma más intézkedéseknek — a fenti szabályok néhány évre bizonyára beváltak. 1547 januárjában azonban újabb szigorításokra került sor. A január 20-án kibocsájtott pápens hivatkozott Niklas Salm gróf jelentésére az előző év nyarán Bécsben megfordult, kereskedőnek „álcázott” nagyszámú török alattvalóról (bizonyára a megszállt magyarországi területekről érkezett személyekről), akik zömmel a *Stubentor* (a város keleti kapuja, ahová a magyarországi utak betorkolltak) közelében, egy, a magyarok által látogatott utcában tartózkodtak. A hasonló „beszivárgások” megakadályozására a török alattvalókat kitiltották a városból és állandó tartózkodásra a *Stubentor* előtt fekvő elővárosba (*Landstrasse*)

21 ÖStA FHKÁ NÖKA RN 12/2. fol. 89–94. Idézi *Takáts Sándor*: A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása. In: *Szegény magyarok* i. m. 145.

22 ÖStA FHKÁ NÖKA RN 12/1. fol. 96–99. Ld. *Takáts S.*: A dunai hajózás i. m. 170–171. A bécsi marhapiac kitelepítésének gondolata még többször felvetődött a 16. század folyamán. 1562-ben, amikor a „török” és „rác” kereskedőket ismét nem kívánatosá nyilvánították Bécsben, az új piacot a Vág mellett, Szered és Gutta között akarták létrehozni. ÖStA FHKÁ NÖHA F 26a RN 51/1. fol. 319–321. A bécsi piacot a hódoltsági marhakereskedőtől végül az 1580-as években a győri piac létrehozása mentesítette.

utasították őket.²³ Az intézkedés részben megismételte az 1543 óta érvényben lévő szabályokat, részben újakkal egészítette ki azokat. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy az idegeneknek, akik ügyeik intézésére rövid időre a városba jöttek, a kapuknál tolmácsot kellett fogadniuk és csak ezek kíséretében közlekedhettek. A növekvő veszélyre való tekintettel megerősítették a lóporraktarak őrségét és megtiltották idegenek belépését az újonnan épült *Arsenalba*.²⁴ A kitiltás és a kötelező tolmácsfogadás jelentősen megnehezítette, illetve megdrágította a kereskedők tevékenységét, bevásárlásaikat, kapcsolattartásukat üzletfelcikkel. Ezért 1548. augusztus végén a váradi és debreceni kereskedők nevében Ember Tamás, Fejér/Weiss Bálint, Bakoczy Péter és Vass Antal tiltakozott a szigorú szabályok további fenntartása ellen. Eredmény nélkül, mert az Alsó-ausztriai Kamarának azt a javaslatát, hogy azoknak a kereskedőknek, akik kezesként megneveznek egy bécsi polgárt, ne kelljen tolmácsot fogadnia, az uralkodó elutasította.²⁵

A kör, azaz a szigorított vámellenőrzés 1545 óta folyamatosan bővített rendszere ezzel bezárult. Elméletben pontos és teljeskörű vámadminisztráció, útkényszer és „idegenrendészeti” szabályok voltak hivatva behatárolni a magyarországi kereskedők mozgását. A „hálóból” — noha az sohasem volt teljesen zárt — csakis illegális eszközökkel lehetett kibújni, s ezzel a vámfizetési terheket „csökkenteni”, miként azt az alsó-ausztriai piacfelügyelő (*Handsgraf*)²⁶ és beosztottainak megvesztegetési ügye 1546–1548 folyamán bizonyította.

A *Handsgraf* (Takáts Sándor magyartásában: a „honti gróf”²⁷), mint az Alsó-ausztriai Kamarának alárendelt piacfelügyelő gyakorolta a bécsi és környékbeli (laxenburgi, himbergi, götzendorfi, brucki) piacokon és vásárokon a rendészeti jogkört, ellenőrizte az útkényszer betartását, az árumegállító jog érvényesülését, a súlyok és mértékek használatát, az elővásárlások tilalmát. Munkáját több beosztott hivatalnok támogatta, közöttük lovas útfelügyelők, tolmácsok, pénztárosok, ellenőrök, közvetítő kereskedők. A kereskedők számára a piacfelügyelő lényegében mindenható hatalom volt, akinek jóindulatától vagy szigorától gyakorta üzleteik sikere, balsikere függött. Joga volt árukat zár alá venni, elkobozni, a gyanús személyeket feltartóztatni.

A 16. század kezdetén, I. Miksa uralkodása idején a piacfelügyelőt már nem a bécsi polgárság egyszerű tagjai közül, hanem a nemességből nevezték ki. Nyilvánvalóan ez is növelte funkciója súlyát.²⁸ 1540-ben egy tekintélyes bécsi patrícus, a lovagi rendbe tartozó Ladislaus von Edlasperg (másként Edlasperger vagy Junckherr) császári tanácsos lett a piacfelügyelő. Annak a magyarországi eredetű német polgárságnak a tagja, amelynek rokoni és üzleti kapcsolatai a 15. század végétől

23 Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. I. Abt. II. Bd. Regesten aus in- und ausländischen Archiven mit Ausnahme des Archivs der Stadt Wien. Wien, 1896. 60. (1415.) A jelentés szerint: „... vornehmlich in einer Gasse nahe dem Stubenthore, wo meist Ungarn verkehren.” A *Landstrasse* (Bécs III. kerületének része) ettől az időtől kezdve a magyarországi marhakereskedők állomáshelye, ahol a piacok és vásárok idején laktak, üzleteiket kötötték. Erre utal az *Ungargasse* utcanév is.

24 I.h.

25 I. m. 60. (1416.) A négy folyamodó kereskedő ismert személyiség volt az 1540-es évek kereskedelmében. Vass Antal az 1542. évi harmincadnaplók alapján összeállított nagykereskedői jegyzék 65. helyén állt. (*Ember Gy.*: Külkereskedelem i. m. 561.)

26 A német elnevezés I. Ferdinánd alatt *Handsgraf* volt, amit a 16. század közepén a *Handgraf* váltott fel. *Geschichte der Stadt Wien i.m.* IV. 558. 4. jegyzet.

27 *Takáts S.*: A szöktetés i. m. 437.

28 *Geschichte der Stadt Wien i.m.* IV. 558.

behálózták Kelet-Közép-Európa jórészét, és éppúgy otthonos volt Krakkóban vagy Bécsben, mint Budán. Az Edlasperg család Selmecbányáról került Budára. Peter Edlasperg tekintélyes kereskedő, budai és fehérvári harmincadbérli volt az 1490-es évek kezdetén, de bekapcsolódott a beszercebéányai rézkereskedelembé is. 1494-ben a bécsi belvárosban, közel a Szent István székesegyházhoz (a *Lugeck* és a *Rothenturmstrasse* sarkán) 2800 forintért vásárolt házat, amelyet a halála után, 1504-ben fia, Ladislaus Edlasperg örökölt.²⁹ Az ifjú Edlasperg kitűnően házasodott, feleségével, Margarete Geldrich-hel a Geldrich-szülők halála után 1507-ben megkapta a *Lugeck-Sonnenfelsstrasse-Bäckerstrasse* háromszögben épült hatalmas, *Regensburger Hof* nevű tömböt, ami nem csupán egyszerű polgárház, hanem az idegen kereskedők elszállásolására is alkalmas beszálló vendéglő volt. Társadalmi és vagyoni helyzetének megfelelően 1511–1524 között a városi tanács tagja, 1521-ben városbíró. 1522-ben a Bécs város jogainak védelmében az uralkodóval szemben létrejött mozgalom leverésekor a bécsújhelyi törvényszék előtt hűségnyilatkozatot kellett tennie. 1540-től 1548-ig piacfelügyelő. Öt gyermeke révén családi összeköttetései tovább bővültek. Mindkét fia fontos hivatalokat töltött be a pénzügyigazgatásban: Christoph sótiszt Bécsben, Wolfgang pedig 1548-ban (halála miatt csak rövid ideig) apja utóda a piacfelügyelő posztján. Vejei közül Dr. Joachim Baptist Pacheleb több ízben a bécsi egyetem jogi fakultásának dékánja, egy ízben rektora (1544), az Alsó-ausztriai Kamara ügyésze; Sebastian Schrantz a városi belső tanács tagja, polgármester (1544, 1548); Jakob Gwerlich a belső, majd a külső tanács tagja, a városi bíróság ülnöke volt. Schrantz, mint a bécsi kereskedő társaság tagja, jelentős külföldi — közte a jelek szerint magyarországi — kapcsolatokkal rendelkezett.³⁰

Magának Edlaspergnek a rokoni összeköttetései sem szakadtak meg Magyarországgal, két fiú- és egy leánytestvére élt Budán.³¹ Személyes ismeretségei és tekintélye bizonyára együttesen járultak hozzá ahhoz, hogy Ferdinánd király 1529 nyarán Georg Reicherstorffer királyi tanácsossal együtt Fehérvárra küldte az ottani polgárokkal tárgyalni,³² majd 1542-ben a katonai fizetómesteri hivatal megbízottjaként a Buda alól visszavonuló császári sereg vízi úton Bécsbe szállítását intézte. Ez alkalommal már a királyi tanácsosi címet is viselte.³³

Az 1540-es évek közepén — amikor a magyar kereskedőkkel szembeni szigorítások, mindenekelőtt pedig a harmincadilleték emelése, életbeléptek — a magyar kereskedelem problémáit és a kereskedők egy részét személyesen is ismerő Edlasperg volt a piacfelügyelő. Nem kis részben rá hárult az új rendelkezések végrehajtása, betartatása.

29 *Kubinyi András*: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló korban. *Levéltári Közlemények* 37 (1967) 256–257., 272–274.

30 Az Edlasperg-Pacheleb-Schrantz rokonság összeköttetéseire, vagyoni és társadalmi helyzetére vonatkozó adatokat *Prof. Dr. Richard Perger*, Bécs város történetének kiváló ismerője bocsátotta rendelkezésemre. Értékes segítségét ez úton is köszönöm. Nyomtatásban számos információt közölt *Richard Perger*: *Die Wiener Ratsbürger 1396–1526* (Ein Handbuch). Wien, 1988. 190., 200., 207. — Schrantz kereskedelmi tevékenységére a bécsi kereskedő társaságon belül ld. *Richard Perger, Walter Hetzer*: *Wiener Bürgermeister der früheren Neuzeit*. Wien, 1981. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 9.) 57–58., pozsonyi kapcsolataira 1551–1552-ből vannak adatok: Archív mesta Bratislavy (= AMB). Pozsony város Levéltára, Verbotsbuch 1. fol. 62., 76.

31 *Dr. Richard Perger* szóbeli közlése.

32 ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHSa) Hung. Fasc. 12. Konv. 1. fol. 43.

33 Pénzügyeiről 1549. október 2-án számolt el: ÖStA FHKa Gedenkbücher 64. fol. 249^v–250^f.

Eltekintve a Bécs piaci vonzáskörzetéhez tartozó nagyszámú nyugat-magyarországi kalmártól, szatócstól, mészárosról és árutermelő falusi lakostól — akik rendszeresen látogatták a bécsi piacot —, a „másik oldalon”, a magyar kereskedők között a meghatározó szerepet a pozsonyi, a váradi, a debreceni és az erdélyi kereskedő játszották, akikhez fokozatosan zárkóztak fel a nagyszombatiak. Többségük a már említett exportőr–importőr körhöz tartozott, és ennek megfelelően volt érdekelt a kétoldalú szállításokban. Buda, Pest és Fehérvár török megszállása előtt jónéhányan a központi országrész városából kiindulva két–három vagy akár több városban is tartottak fenn lerakatot. Egyformán otthon voltak Pesten és Budán, Váradon és Debrecenben.³⁴ Sokat hivatkozott és legismertebb képviselőjük Bornemissza Tamás egykori budai bíró, aki 1541-ben sógorához, Michael Weiss bécsi polgárhoz menekült és attól kezdve közösen folytatták kiterjedt üzleteiket.³⁵ Voltak azonban számosan mások is (a kör még korántsem feltérképezett), akik 1541-ben és 1543-ban menekültek el és korábbi kapcsolataiknak megfelelően választottak maguknak otthont. Nemes Tarczy Albert és Dreyling Tamás pozsonyi,³⁶ Sákvári (Ságvári) Benedek debreceni kereskedők Fehérvárról menekültek.³⁷ Vass István, Garai Demeter, a Bódog fivérek, Fekete Ferenc és Tamás, Sissak János egykori pesti polgárok Váradon és Debrecenben telepedtek le.³⁸ Az 1542. évi harmincadnaplók alapján Ember Győző által készített rangsorolás szerint Tarczy Albert a nagykereskedői lista 28. (2390 Ft kiviteli vámérték), Bódog Gábor a 74. (1390 Ft behozatali vámérték) helyén állt a nyugati kereskedelmi forgalomban.³⁹

E kereskedők egy része nem csupán saját magának kötött üzleteket, hanem főúri megbízóknak is dolgozott, mint Sánta Ambrus Nagyszombatból, aki 1548-ban (Szentpáli Ferencsel együtt) Révay Ferenc nádori helytartó faktoraként kérte lefoglalt marhái kiadását. Sánta egyébként már 1542-ben is Révay, illetve Nyáry Ferenc szolgálatában állt.⁴⁰ Az említett Bódog Gábor váradi kereskedő 1548-ban

34 Vö. *Ember Gy.*: Külkereskedelem i. m. 556–563. Táblázat a nagykereskedők áruforgalmáról és lakóhelyéről. *Gecsényi L.*: i. m. 29. — A központi országrész kereskedőinek kapcsolatrendszeréről és a kereskedelmi kapcsolatok átalakulásáról 1541-ig ld. *Kubinyi András*: Die Auswirkungen der Türkenkriege auf die zentralen Städte Ungarns bis 1541. In: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Hgb. von *Othmar Pickl*. Graz, 1971. 214–218. — Az elmenekült kereskedők pontos feltérképezése hatalmas feladat, ami hosszú és széleskörű kutatómunkát kíván. Egyik lehetséges forrásként említem meg a Pozsonyi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltárában (=PKHL) őrzött felvállási jegyzőkönyveket, amelyekben a közelmúltban néhány ilyen adatot találtam. 1548: Baaczy Benedek *egykori budai*, majd *pozsonyi* polgár Kewel Ferenc váradi polgárral állt üzleti kapcsolatban. Slovensky Nationalny Archív PKHL Felvállási jegyzőkönyvek 7. 177.

35 Bornemisszáról ebben az összefüggésben ld. *Gecsényi L.*: i. m. 33.

36 *Dreyling Tamás*: 1542. júl. 25. Győr melletti tábor. Hans Ungnad Thomas Dreyling *egykori budai polgár* útján teljes védelmet ígér a török ellen együttműködő budai polgároknak. ÖStA HHStA Hung. Fasc. 48. 1542. júl. fol. 24–25. Dreyling Pozsonyban: *Ember Gy.*: Külkereskedelem i. m. 505. és AmB Pozsony v. lt. Verbotsbuch 1. fol. 20. *Nemes id. Tarczy Albert*: ÖStA FHKa Gedenkbücher 384. fol. 293. Emeltik mint egykori fehérvári polgárt (1546); mint pozsonyi lakosról uo. NÖKA RN 17. fol. 850. Felesége végrendelete (1571) AmB Pozsony v. lt. Testamenta 4. fol. 344–345.

37 Sákvári (Ságvári) Benedek egykori fehérvári, most debreceni polgár panasa 1549-ben: Slovensky Nationalny Archív PKHL Felvállási jegyzőkönyvek 7. fol. 327.; vö. *Gecsényi L.*: i. m. 34.

38 Vass István és Sissak János: ÖStA HHStA Hung. Fasc. 53. Sd. fol. 58–59.; Garai Demeter és a Bódog fivérek: *Ember Gy.*: Külkereskedelem i. m. 507. és 503.; *Gecsényi L.*: i. m. 34.; a Fekete fivérek: ÖStA HHStA Hung. Fasc. 53. Sd. fol. 49.

39 Tarczy: *Ember Gy.*: Külkereskedelem i. m. 558. („Tarca” lakóhelyei!); Bódog G.: uo. 561.

40 1548: ÖStA FHKa NÖKA Protokolle 19. fol. 17. — 1542: *Ember Gy.*: Külkereskedelem i. m. 556.

Bécsben Martinuzzi György püspök szolgájának vallotta magát és páncélzatot, sisakot, önt szállított a számára.⁴¹

Ami a magyarországi és erdélyi marhafelhajtást illeti, ott a bécsi piacon értékesített állatok száma már önmagában jelzi az ez irányú áruforgalom súlyát. A piacfelügyelő nyilvántartó könyvei alapján készült kimutatások szerint az 1540–1550-es évek fordulóján évenként a következő volt az eladott marhák és juhok száma:⁴²

	szarvasmarha	juh
1549	63 212	10 411
1550	70 960	15 019
1551	53 703	17 775
	197 875	43 205

Ekkora forgalmat tekintve valóban nem volt mellékes, mennyi állatot sikerül a királyi rendelkezések kijátszásával, vámmentesen behozni és a piactéren és a piaci napokon kívül a német kereskedőknek vagy a bécsi mészárosoknak szabadon eladni.

Ezek voltak tehát az előzmények és a körülmények, amikor 1548. november végén Sánta Ambrus nagyszombati polgárt, Hans Schwarzot, Ladislaus von Edlasperg volt piacfelügyelő tolmácsát és Jakob Florian Presslert, Edlasperg segédjét család és megvesztegetés gyanújával letartóztatták. Az ügy kipattanásának közvetlen előzményeit nem ismerjük. Nem kizárt azonban, hogy a Wolfgang von Edlasperg hirtelen halálát követően kinevezett új piacfelügyelő, Christoph Zoppl hivatalba lépése, illetve az általa javasolt azonnali szigorítások vezettek a letartóztatásokhoz.⁴³ Ezek közül az első az az 1548. október 26-án kiadott felhívás volt, amely szigorú büntetés és elkobzás terhe alatt ismételten megtiltotta a bécsi és környékbeli mészárosoknak a vásárokon és piacokon kívül történő vásárlásokat. Megerősítette azt az előírást, hogy a kereskedők nevét a piacfelügyelő embeleinél be kell jegyeztetni.⁴⁴ Hamarosan újra szabályozták a bécsi és környékbeli piacokról a magyarországi — elsősorban a fertőzugi — legelőkre történő visszahajtást. Ezek a csordák vagy eladatlanul maradtak és a következő piacig gondoskodni kellett megfelelő súlyban tartásukról, vagy a mészárosok vették meg és tartalékolták őket néhány hétig. Gyakran előfordult viszont, hogy miközben ismét Bécsbe hajtották őket, ezek közé a marhák közé vámolatlan, csempészett állatokat kevertek. Ennek megakadályozására általános kamarai paranccsal (*Generalmandat*) elrendelték, hogy a mészárosok által megvásárolt, majd legelőn tartott állatok számát folyamatosan vessék össze a vágóhidak adataival s a jegyzékeket hetente továbbítsák a piacfelügyelőnek és a harmincadosoknak, havonta pedig az Alsó-ausztriai Kamarának. A legelőn lévő csordákhoz új kísérőcedulát is kiállítottak s ezeket visszahajtáskor a harmincadosossal kellett láttamoztatni. Az adminisztráció lebonyolítására külön ellenőrt neveztek ki.⁴⁵

Hans Schwarz tolmácsnak az elfogatását követően, 1548 december elsején tett vallomása alapján az uralkodó elrendelte a vizsgálat kiterjesztését a magyarorszá-

41 ÖStA FHKA NÖKA Protokolle 18. fol. 114.

42 Uo. NÖHA F 26a RN 51/1. fol. 119. — Idézi *Takáts S.*: A magyar tőzsérek i. m. 135.

43 Wolf von Edlasperg 1548 nyarán lett piacfelügyelő és 1548 október 15-én már meghalt. Ld. ÖStA FHKA NÖKA Protokolle 19. fol. 64. (Halálának időpontját *Prof. Dr. Perger* közölte.)

44 ÖStA FHKA NÖHA F 26a RN 51/1. fol. 83.

45 Uo. fol. 96–97.

gi tőzséreken kívül az erdélyiekre is.⁴⁶ Intézkedést adtak ki, hogy a bécsi piacon megjelenő idegen kereskedők neveit írják össze és állapítsák meg, közöttük vannak-e a Schwarz és Pressler által megnevezett személyek. Hasonló értelemben utasították a schwechati, brucki, hainburgi és más — meg nem nevezett — helyeken lévő vámosokat is.⁴⁷ Az Alsó-ausztriai Kamara tanácsosai december 4-i jelentésükben — az időközben a bécsi városi bíróságnak átadott Schwarz, Pressler és Sánta beismerésére támaszkodva — megállapították Edlasperg felelősségét („... a Kamara javának megkárosítására a magyar kereskedőkkel szövetkezett...”) és kérték szembesítését bűntársaival. Tekintettel idős korára, tekintélyes és kiterjedt rokonságára, lovagi személyére, egyelőre — további királyi parancsig — az eljárás titokban tartását javasolták.

A jelentésre rávezetett döntés szerint Schwarz és Pressler szigorú vallatását folytatni kellett, de az Edlasperg elleni vizsgálatot átmenetileg leállították.⁴⁸

A schwechati vámos majdhogynem azonnal benyújtotta azoknak a tőzséreeknek a névsorát, akik gyanúba kerültek. Ezen a listán Thököly Sebestyén (Debrecen), Tábor János (Hermannstadt–Nagyszében), Notárius János (Erdély), Takács Tamás (Ráckeve) és Hartyáni Imre (Debrecen) szerepeltek, valamennyien az évtized ismert kereskedői. Közülük Takács és Hartyáni neve nem fordul elő a későbbi vallomásokban, Thökölyt viszont még decemberben letartóztatták mint gyanúsítottat.⁴⁹ A további kihallgatások nem hagytak kétséget Edlasperg bűnösségét illetően, ezért 1549. január 10-én Ferdinánd király elrendelte elfogatását és vagyona zár alá vételét. Ez azonban — legalábbis ami a letartóztatást illeti — korántsem bizonyult egyszerűnek, mert az alsó-ausztriai tartományi almarsall emberei sem a *Lugecken* fekvő házában, sem a schwechati malmában nem találták meg Edlasperget. Barátai, rokonai figyelmeztetésére megkísérelt Magyarország irányában menekülni. Útközben, Ebenfurt táján tartóztatták fel és szállították vissza Bécsbe, a *Burg* börtönébe. Ezzel az eljárás új lendületet vett.⁵⁰

Schwarz, Pressler és Edlasperg önként tett vallomásaiból és a kihallgatásaikról készült feljegyzésekből fokozatosan kibontakozott az 1546–1548 folyamán (talán már korábban is) kialakult széleskörű összefonódás a piacfelügyelő és beosztottai, illetve a magyar kereskedők között, ami állandó megvesztegetésen alapult. A visszaélések különböző formái szorosan kapcsolódtak egymáshoz. A magyarországi harmincadok elkerülésével felhajtott, csempészett marhát valójában már nem lehetett legalizálni és a piacon szabadon eladni. Ha mégis behajtották a csordát a piac- vagy vásártérre, akkor ez csupán a piacfelügyelő és emberei hozzájárulásával történhetett, ami egyet jelentett megvesztegetésükkel. Más esetben a csempészett állatokat el sem hajtották a piactérig, hanem útközben a legelőn ér-

46 Uo. NÖKA RN 17. fol. 170–173.

47 Uo. fol. 170.

48 Uo. fol. 171^v.

49 Uo. fol. 176^r. — A jegyzékben szereplő személyek közül Tábor Jánosról nem állapítható meg, hogy azonos e az 1542. évi harmincadlistán csak behozattal szereplő székesfehérvári Tábori Jánossal (Ld. *Ember Gy.*: Külkereskedelem i. m. 527.). Notárius János 1546-ban váradi lakosként szerepelt (Ld. *Gecsényi L.*: i. m. 34.). Takács Tamás 1548-ban az Alsó-ausztriai Kamarától zár alá vett pénze feloldását kérte (ÖStA FHKA NÖKA Protokolle 19. fol. 154.), 1551-ben viszont Pozsonyban tett tilalmat két másik marhakereskedő pénzére. (AmB Pozsony v. lt. Verbotsbuch 1. fol. 73.). Hartyáni Imre 1552 decemberében ugyancsak Pozsonyban tűnt fel, ahol Nyilasi Imre nagyszombati kereskedő 912 forint adósságra tett vele szemben tilalmat (Uo. Verbotsbuch 1. fol. 89.).

50 ÖStA FHKA NÖKA RN 17. fol. 187–194., 201–202.

tékesítették. A legelőn történő eladásnak azonban így is volt előnye, mert a piaci rendtartás szabályait nem kellett betartani. Ilyenkor is nehéz volt a tisztviselők éberségét kijátszani, tehát ismét csak a jóindulatukért kellett folyamodni. Ezek a szabályok előírták, hogy reggel 8–9 óra között a mészárosok elővételi joggal rendelkeznek, egy-egy vevő csupán egy órát alkudhatott, a vételárat csak a piacfelügyelő előtt lehetett megfizetni a harmincadcédula leadása után, és az ő engedélyével volt szabad a piacteret elhagyni. Ez utóbbi előírás utókor 1–2–3 napos várakozást is okozhatott. Érthető, hogy a piactéren és a piac idején kívül valójában nemcsak a csempészett állatokat, hanem a szabályosan harmincadoltakat is árulták az egy tételben, kedvező áron vásárló német kereskedőknek.⁵¹

További lehetőség volt a csalásra — a modern jog meghatározásával élve: annak „minősített esetére” —, ha a leadott harmincadcédulákat visszaadták a tőzsereknek és ők újabb csordát vagy nyájat hajthattak fel a tulajdonképpen már érvényét veszített schédával.

A vallomásokban az összejátszásnak és csalásnak minden formája felbukkant, természetesen a megvesztegetésként átadott összegek és tárgyak megnevezésével.⁵² Balázs deák 100 ökröt schéda nélkül hajtatott, 10 tallért és 3 magyar forintot adott; Tábor Benedek 75 ökröt schéda nélkül hajtatott, fiatal csikót adott; Gál György Gyuláról 1547-ben két ízben összesen 250 marhát schéda nélkül hajtatott, 12 tallért, „rác” takarót, egy lovat (22 1/2 forint értékben) adott; Vég János Magyaróvárról 100–100 ökröt hajtatott egyetlen cédulával, 6 tallért és egy „rác” takarót adott; Prugi Pál Mosonból három ízben 100–100 marhát hajtatott cédula nélkül, 24 magyar forintot adott; Tarczy Albert Pozsonyból 1548-ban 1200 juhot hajtatott cédula nélkül és 100 ökör céduláját visszakapta, a vesztegetési összeg ismeretlen; Thököly Sebestyén (debreceni, ill. gyulai lakosként jelölve) 200 marhát cédula nélkül, 3x100 marhát pedig egy cédulával hajtatott, 10 tallért és két lovat adott; Cirka Imre és István győri lakosok 1547-ben 300, 1548-ban 312 marhát hajtottak cédula nélkül, 12 magyar forintot és egy darab „machei”⁵³ textilanyagot adtak; Sánta Ambrus 300 marhát hajtatott cédula nélkül, 10 tallért adott; Sóvágy Gergely két gulya barmot hajtatott egy cédulával, 10 tallért adott; Tóth György 225 ökör céduláját visszakapta, 40 forintot adott; Mészáros István és Gastgeber Sixtus 115 ökör céduláját visszakapták, 20 forintot adtak.

Tábor János Nagyszébenből 1547-ben 200 ökröt a legelőn adott el, 24 tallér és 4 ökör volt az „ajándék”. 1548-ban a himbergi legelőn Jobst Furtner nürnbergi nagykereskedő megbízottjával kötött üzletet, s amikor emiatt feltartóztatták, 200 forintot adott a piacfelügyelőnek. Vég János 100 marhát adott el hasonló módon és 10 tallérral vesztegette meg a piacfelügyelő embereit. Notárius János Erdélyből 1546-ban 300 marha legelőn történt áruba bocsájtásáért igencsak sokat, 32

51 Geschichte der Stadt Wien i.m. IV. 564. A bécsi piacok rendje azonos volt a másutt is érvényes szabályokkal.

52 A vesztegetések „menetét” és részeseit Schwarz, Pressler és Edlasperg vallomásai tárták fel. Ezek az ÖStA FHKA NÖKA RN 17. és 18. csomóiban találhatóak. RN 17. fol. 171–173., 821–840., 845–852., 854–874. RN 18. fol. 617–620.

53 A „machei” vagy „macheya” perzsa eredetű gyapjúanyag. *Endrei Walter*: Patyolat és posztó. Bp. 1989. 136–137. A magyar kereskedők bécsi szállításainak gyakran előforduló tétele.

aranyat és egy nagy faliszőnyeget, míg Vássl Merten vagy Uhely Márton 100 ökör eladásakor darutollakat, magyar kést, 2 szőnyeget és 1 takarót adott.

Voltak egyedi ügyek is, ahol a tőzséreknek szükségük volt a piacfelügyelő és emberei jóindulatára. Szócs Benedeknek sok problémája akadt a különböző hatóságokkal, ezek elintézésében Edlasperg volt segítségére. Hálából egy szőnyeget, halat, gyümölcsöt és narancsot adott neki, majd egy rokonával egy darab „machei” anyagot küldött a számára. Az ulmi, augsburgi, nürnbergi német kereskedők, akiknek tilos volt Magyarországra utazni marhavásárlás céljából, ugyancsak vesztegetéssel jutottak ilyen engedélyhez. Christoph Lincknek, aki egy nürnbergi kereskedő megbízásából járt el, Pressler a piacfelügyelő segítjé engedélyezte, hogy Nagyszombatba utazzék és ott a városhoz közeli piacon Sánta Ambrus közvetítésével megvásároljon 700 jó minőségű hízott marhát (*Hauptvieh*).⁵⁴

Szemmel láthatóan állandó ügyfelekről és kialakult vesztegetési gyakorlatról volt szó. Ezt mutatja Hans Schwarz tolmács vallomása Thököly Sebestyén, illetve Pressler és Edlasperg kapcsolatáról. Amikor Schwarz a Thököly által elkövetett visszaéléseket jelentette, Edlasperg azt mondta: „te új vagy”, azaz: nem ismered a helyzetet. A kereskedők tudták, hogy mikor kell Presslerhez fordulni, aki mint a piacfelügyelő közvetlen munkatársa, az előre lepecsételt és aláírt „jártleveleket” (*Geleitzettel*) kezelte. Ő segített a magyarországi harmincadosoknak az eladott állatok után járó harmincad-tartozások behajtásában, és ha szükséges volt, bevételi hiányaik eltüntetésében is. Mindezt rendszeresen ajándékokat kapott tőlük. Ily módon derült fény arra, hogy Wolf Weiss rajkai harmincados Pressler segítségét kérte szabálytalanul vezetett harmincadnaplói kiegészítéséhez és annak utólagos megállapításához, hogy tulajdonképpen hány kereskedő haladt át a vámján. (A vámcédulát kiadta, de naplójában nem jegyezte fel a nevet és az árumennyiséget, Pressler az általa beszedett cédulák alapján állította össze a listát és adta át Weissnek.) Schwarz szintén az adósságok behajtásában működött közre. Mindezekért Pressler 40 tallért és a felesége számára egy ruhaanyagot, Schwarz egy lovat, vadat és gyümölcsöt kapott.

A kép egészéhez tartozik, hogy Pressler, aki már két korábbi piacfelügyelő alatt is szolgált, teljes bizalmat élvezett és senki nem ellenőrizte. Schwarz több nyelven beszélt és előzőleg egy magyarországi harmincadhivatalban dolgozott. Minden bizonnyal személyes ismeretségei alapján mutatta be a kereskedőket Edlaspergnek és gyakran közvetítette ajándékaikat is. Több alkalommal megbízták csempészési ügyek kivizsgálásával, ilyenkor mindig szabályosan járt el és behajtotta a kiszabott büntetéseket.

Ami az ajándékokat, megvesztegetéseket illeti, Edlasperg piacfelügyelő nem volt válogató; legalábbis nincsen nyoma annak, hogy bármit visszautasított volna. Különösen szívesen fogadta azonban a bizonyára különlegességnek számító keleti (török és „rác”) szőnyegeket és takarókat. Olykor az ajándékozás konkrét oka sem világos; lehet, hogy csupán jóindulatának megszerzéséről volt szó. Szakács Mátétól például egy régi, arannyal átszőtt ruhadarabot kapott, noha semmi dolga sem volt vele. Edlasperg maga is megjegyezte, hogy a ruha egyedül miseruhának lenne jó, de „a parasztok között” ilyenek nem tudja hasznát venni. Ennek

54 A Nagyszombat melletti piac helyéről Gregor Lichtenwalder közvetítő kereskedő (*Unterkeuffel*) így vallott: „... auf denn Marcht ... zu der Waag drey meil unnder Diernna” (ÖStA FHKÁ NOKA RN 17. fol. 856^v. — Sánta ebben az üzletben egy másik nagyszombati kereskedővel, Szentpáli Ferenczel működött együtt.

ellenére átvette az ajándékot.⁵⁵ Más alkalommal tudomása volt arról, hogy Tábor János a Kulak István bécsi kereskedőnél lévő pénze terhére 200 forintot rendelt vejenek, Sebastian Schrantzknak.⁵⁶

A vallomásokból kiderült, hogy Edlasperg néha kifejezetten utasítást adott beosztottjainak a szabálytalan eljárásra vagy annak elősegítésére. A magyarvári Vég János, amikor bajba került, mert nem a piacon adta el állatait, Schwarzal Edlasperghez ment. Ő — mondván: „ez egy szegény jó ember” — továbbküldte az alsó-ausztriai helytartó ellenőreihez, ahol Schwarz hamis tanúvallomására sikerült az ügyet elintézni. Edlasperg azonban a beféért 32 tallér helyett csak 12 tallért kapott tőle.

A vizsgálat során megállapított tényekkel szemben az egykori piacfelügyelő arra hivatkozott, hogy nem a saját hasznát kereste, hanem öreg ember lévén, beosztottai befolyása alatt cselekedett, keresztényi könyörületből, hogy a szegény magyarokon segítsen. Az okozott kárt, az elmaradt kamarai bevételek nagyságát nem lehetett pontosan megállapítani. A Kamara 30 000 forintos kárról beszélt, míg Edlasperg családja 6000 forintot tartott reálisnak. Számukra korántsem volt mindegy, hogy a tekintélyes Edlasperg-vagyonból, amelyet adósságok is terheltek, mennyi marad meg. Kapcsolataik segítségével valóban sikerült az összeget mérsékelni s végül 2000 forintot fizettek a kincstárnak.⁵⁷ A jóval szerényebb vagyonú, beosztott Presslernek ezzel szemben 600 rajnai forintot kellett megtéríteni.⁵⁸

A pénzbüntetések már a vádlottak elleni ítélethez tartoztak, amelyre az alsó-ausztriai kormányzat 1549. május 20-án tett javaslatot. Eszerint Edlasperg bűnössége (megvesztegetés elfogadása, a kamarai bevételekben nagy kárt okozó csempészés és csalás elősegítése) a tanúvallomások és önvallomása alapján kétségtelen. Erdemei azonban most is méltánylásra találtak és a tartományi vezetők élete meghagyását kérték, ami életfogytiglani fogságot jelentett. Segédje, Pressler javasolt büntetése ugyancsak életfogytiglani börtön lett, míg Schwarznál figyelembe vették, hogy döntő szerepet játszott a csalás leleplezésében. Ezért az országból való örökös kiutasítását javasolták. Mindenki más számára, aki belekeveredett az ügybe, általános kegyelmet kell hirdetni — javasolták az alsó-ausztriai tisztviselők.⁵⁹

Az ítélet szövege nem maradt fenn az iratok között. Ferdinánd király 1549. június 20-án Prágában kiadott rendeletével engedélyezte, hogy Edlasperget elbocsássák a Burg börtönéből és veje, Sebastian Schrantz házában töltsen háziőrizetét annak kimondásával, hogy bármikor visszaszállítható a börtönbe, ha erre okot ad.⁶⁰ 1549. december 13-án négy bécsi polgár kezességére Pressler is szabadlábra került.⁶¹

55 ÖStA FHKa NÖKA RN 17. fol. 830. („ain allte abgeschabne Raczische lanng e hussakhen mit gulden pluemben“)

56 Uo. Kulak István 1542-ben is bécsi lakosként szerepelt a harmincadlistákon. Ld. *Ember Gy.*: Külkereskedelem i. m. 515.

57 Uo. RN 18. fol. 464., 478–479. J. B. Pacheleb folyamodványa. A büntetéspénzt a Burg építésére fordították. Ld. uo. *Gedenkbücher* 63. fol. 270–271.

58 Uo. RN 18. fol. 625^v. Az összeg rávezetve a beadvány hátoldalára.

59 Uo. RN 17. fol. 876–877.

60 Uo. RN 18. fol. 465. Az uralkodói döntést megelőzően érkezett be, 1549. jún. 11-én, a Kamarához Edlasperg részletes vallomása a kérdőpontokra, valamint a vagyonáról készített részletes becslés.

61 Uo. RN 18. fol. 470. és *Gedenkbücher* 63. fol. 175–176.

A vádlottak személyes sorsánál nem kevésbé volt fontos a kamarai hatóságok számára, miként tudják megnyugtatni az ügyben érintett magyar kereskedőket, s biztosítani az állatfelhajtás zavartalanságát. Miként az 1545. évi vámszabályozásból és az azt követő intézkedésekből kiderült, a Kamara a rendelkezések szigorításával, a vámtételek emelésével a kincstári érdek maradéktalan érvényesítésére törekedett. Szem előtt tartva azt is, hogy a marhakereskedőket a lehető legkevésbé riasszák el az ismert és megszokott piacoktól és utaktól s ily módon ne veszélyeztessék Bécs és környéke húsellátását. Ezek a megfontolások az Edlasperg ügyben sem játszottak kisebb szerepet. Mindehhez az adott időpontban a kamarai tisztviselőknek figyelembe kellett venniük, hogy éppen 1548 tavaszán a szarvasmarha-felhajtás a bécsi piacon jelentősen visszaesett. 1547–1548 fordulóján olyan kemény és hideg tél volt ugyanis, hogy a fagy, a víz- és takarmányhiány következtében az állatok teljesen leromlottak és tulajdonosaik még áprilisban sem tudták eladható állapotba hozni a csordákat. A magyaróvári főharmincados leg hamarabb a májusi (Orbán napi) vásárra jósolta a felhajtás erősödését.⁶² Ilyen előzmények után a húshiány ismételt felidézése és a kereslet-kínálat egyensúlyának tartós felborítása bizonyára megfontolandó volt.

Az Edlasperg elfogatását elrendelő 1549. január 10-i királyi mandátum ugyan intézkedett az ügyben érintett magyar kereskedők névsorának összeállításáról és a Magyar Kamarának történet megküldéséről is, de egyúttal egy *Generalmandat* közzétételét szorgalmazta az általános bűnbocsánatról. Annál is inkább, mert több kereskedő azonnal felhagyott a kereskedéssel, és ez a kincstári jövedelmek csökkenése mellett máris húshiányhoz vezetett.⁶³ Az Alsó-ausztriai Kamara tanácsosai, talán éppen a konkrét események ismeretében, egy válaszul beadott szakvéleményben a *Generalmandat* kiadása helyett „bizalomkeltő gesztusokat” javasoltak. Ilyen lett volna elsősorban Thököly Sebestyén szabadon bocsátása és a reá csempészés miatt kirótt büntetés elengedése, a további szabad kereskedés biztosítása („*Ime die Hantierung sicher zu treiben erlauben*”). Ezzel — írták a kamarai tanácsosok — minden másnál nagyobb biztatást adnának a tőzséreknél ügyleteik folytatásához.⁶⁴ A hol gyulai, hol debreceni lakosként jelölt Thököly Sebestyénnel aligha, legfeljebb az apjával azonosítható — személyének fontosságát az az állásfoglalás már önmagában aláhúzza.⁶⁵

A Kamara véleménye ez esetben sem talált meghallgatásra. Hiába folyamodott maga Thököly is ismételten elbocsájtásáért, erre csak hónapokkal később került sor. Mégpedig oly módon, hogy 1549. április 4-én az Alsó-ausztriai Kamara újabb jelentést küldött az Udvari Kamarához. Ebben ismételten megírták, hogy Thököly fogvatartása mindazon kereskedők között, akik nem a királyi Magyarországon élnek, félelmet és rémületet kelt. Edlasperg vallomása egyébként is tisztázta

62 ÖStA FHKA NÖHA F 26a RN 51/1. fol. 78–80.

63 ÖStA FHKA NÖKA RN 17. fol. 191., 201–202.

64 Uo. RN 17. fol. 187–188.

65 A Thökölyvel kapcsolatos adatok teljességéhez tartozik, hogy 1542-ben lakóhely megjelölése nélkül, mint nagykereskedőnek számító exportőr szerepelt (*Ember Gy.*: Külkereskedelem i. m. 559.), 1546-ban váradi lakosként szerény importáruval tünt fel (*Gecsényi L.*: i. m. 34.). Természetesen mindebből csupán annyi állapítható meg, hogy „valahol” az Alföldön tevékenykedett mint nagykereskedő. Pontos elhelyezése a Thököly családfán és a magyar kereskedők között további kutatást igényel, melyet a közeli jövőben szeretnék elvégezni.

öt minden vád alól, így elbocsátása külön pénzbüntetés nélkül elképzelhető volna. Ha mégis bírságot szabnak ki rá, akkor ez a szokásos legyen és bocsássák azonnal kezességre. Április 20-án végül megszületett az uralkodói döntés: Thököly elhagyhatta a bécsi városi börtönt és május 20-án új útlevelet állítottak ki a számára.⁶⁶

A következő napokban királyi leiratban közölték Kosma Gienger magyaróvári főharmcadossal, hogy mindazon magyar kereskedőkkel szemben, akik Edlasperg és társai ügyével összefüggésben a Kamarát megkárosították és emiatt eljárás alatt álltak (ezért azután megszokott útjaikat elhagyták), a jövőben nem alkalmaznak megtorlást és kereskedésüket szabadon folytathatják.⁶⁷ Az Edlasperg-ügy ezzel ezen a vonalon is lezárult. Az új piacfelügyelő, a már említett Christoph Zoppl két évtizedes működése alatt hasonló visszaélések nem kerültek felszínre.

A csempészs és megvesztegetés elleni fellépés, a vásárok és piacok rendjének mind pontosabb szabályozása a piacfelügyelet és ellenőrzés szervezetének további kiépítését vonta maga után. A kamarai hatóságok sokkal inkább ily módon kívánták elejét venni a visszaéléseknek, mint direkt beavatkozásokkal, letartóztatásokkal, bebörtönzéssel. Az ilyen intézkedések ugyanis — miként éppen az Edlasperg-ügy mutatta — nem maradhattak a kereskedelem menetét megtörő következmények nélkül.

Noha nem tartozik szorosan a fentiekhez, az általános kereskedői gyakorlat jellemzőjeként mégis érdemes bemutatni egy, a következő években lezajlott ügyet. 1550. január 22-én Schwechatnál csempészs gyanújával feltartóztatták Fejér/Weiss Bálint ismert váradi/debreceni kereskedő kocsiját, amelyen 7 egész és 10 fél darab fekete és halványrózsaszín „machei” anyagot, 1 „rác” asztalterítőt, 1 mintás „rác” takarót, 1 másik „rác” takarót, 1 kockázott kicsiny „rác” takarót, 3 magyar tarisznyát, 3 pár török papucsot foglaltak le, 70 fontdénár és 2 schilling értékben. Ezen felül a szekéren találtak még egy nagy aranyozott „püspöki” kelyhet és egy nagy aranyozott csészét 100 fontdénár feletti értékben.⁶⁸ Ez utóbbiak azonban csak a vámos jelentésében szerepeltek, az elkobzott tárgyak jegyzékében már nem. Fejér természetesen megkísérelte az elkobzott holmit visszaszerezni és az Alsó-ausztriai Kamarához beadott kérvényében előadta „történetét”. Eszerint a bécsi kereskedőktől (a kor gyakorlatának megfelelően) rendszeresen vásárolt hitelbe és ez alkalommal személyesen utazott fel korábbi adósságait rendezni, a bizalmat megköszönni hitelezőinek. Ajándékokat is vitt magával, mégpedig éppen a lefoglalt tárgyakat. Útban Pozsonyból Bécs felé Fischamendnél visszafordult, mert hírt kapott arról, hogy egy szolgálja Pozsonyban várja. Az árukkal ter-

66 ÖStA FHKARN 17. fol. 258–259., útleveléről uo. Protokolle 20. fol. 206.

67 Uo. Gedenkbücher 385. fol. 51. A Bécs város történetét tárgyaló hatalmas monográfia megfelelő fejezeteinek szerzője, *Karl Fajkmajer*, korábbi feldolgozásokból átvette azt az adatot, hogy 1549 után tíz éven át a magyar kereskedőknek tilos volt marháikat a bécsi és környékbeli piacokra hajtani. E tilalom érvényesítésének a forrásokban nincsen nyoma. Feltételezhető, hogy a téves megállapítás az Edlasperg-ügy kapcsán kialakult helyzet értékelésére vezethető vissza. Ezen a helyen kell helyesbíteni magamat, miután egy korábbi tanulmányomban, Győr város kereskedelmi szerepének átalakulásáról (Arrabona. A győri Xantus János Múzeum Évkönyve 26–30. Győr, 1991. 27.) elfogadtam és átvettem ezt az adatot.

68 Uo. NÖKA RN 18. fol. 328–338. A „rác” asztalterítő: „Raczische tischteppich”; az egyik takaró: „mit einen pueben sdamaten poden”; a listán szerepel a felsoroltakon kívül egy „unausgemachter geppan”, amit nem tudtam azonosítani. A csésze és a kehely: „ain grosse vergulte scheyrn sembt ainem Bischoflichem grossen vergulden Kelch”.

helt szekér továbbhaladt és így érte el a schwechati vámot. Alkalmi szolgája, egy fiatalember, aki Magyarországon volt nyelvtanulás céljából, elfelejtette a lefoglalt holmit a vámosnak bejelenteni. Ebből származott a félreértés. Fejér kérte, hogy méltányolják a múltját, hiszen a Kamara urai mindig méltányosan viselkedtek a hódoltsági kereskedők iránt. Hajlandó volt a vám utólagos megfizetésére, de ragaszkodott a lefoglalt tárgyakhoz, amelyeket — mint írta — feltétlenül szeretne széosztani, hogy továbbra is bizalommal legyenek iránta.⁶⁹

Az ajándékozás tehát továbbra is gyakorlat maradt. Azt, hogy a hitelezőkön kívül még ki kapott a rác takarókból és török papucsokból — legalábbis ebben az esetben — homály fedi.

69 Uo. „dieweil dann Eur Gnade Jeder zeit den armen verdorbenen handelsleuten so under den Erbfeinden wonen, mit gnaden zuerscheinen geneige...”